

ЭТНОПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ОҚУ ПӘНІ РЕТІНДЕ

**Этнопедагогиканың
әдіснамалық негіздері.**

- Этнопедагогиканың зерттеу нысаны-халық педагогикасы. Халық педагогикасы-халықтардың ғасырлар бойы ұрпақ тәрбиелеу тәсілдеріне негізделген бай тәжірибесінің эмпирикалық жиынтығы.
- Ал этнопедагогика-халық педагогикасының ұрпақ тәрбиелеуді тағылымдарын ғылыми жүйеге келтіріп зерттейтін, оның тәжірибеде қолданудың әдіс-тәсілдерін теориялық тұрғыда сөз ететін ғылыми педагогиканың бір саласы.
- Этнопедагогиканың мақсаты-халықтық, салт-дәстүрді, өнерді дәріптейті, ана тілі мен дінін қадірлейтін, Отанын, елін, жерін сүйетін, жан-жақты жетілген, саналы, намысқой патриот азамат тәрбиелеу.
- Этнос гректің «ethnos»-тайпа, халық деген сөзінен шыққан. Ғылымда «халық» терминінің орнына «этнос» термині орынды қолданыла бастады. Бұл термин этностың негізгі тарихи түрі- «тайпа», «ұлыс» («народность»), «ұлт» ұғымын түгел қамтиды. Оның үстіне, «халық» сөзінің «бір топ адам» (мәселен, «адам жиналы» десек) деген мағынасы бар екені белгілі. Сондықтан, «этнос» терминін қолдану қолайлы. Адам ұжым болып тіршілік етеді.
- «Әдеп-Ғұрып дегеніміз-белгілі ір қоғамда немесе ұжымда белгілі бір тарихи жағдайға байлаысты адамдар арасында қалыптасқан қоғамдық тәптіптің түрі.» Салт пен дәстүрдің айырмашылығы неде дегенге келсек, салт-адам өмірінің күделікті тіршілігінде (отбасынан бастап қоғамдық өмірдегі қатынаста) жиі қолданылатын мінез-құлық, қарым-қатынас ережелері мен жол-жора, рәсім, заңдарының жиынтығы. Ол жеке адам өмірінде еңбек, іс-әрекет, адамгершілік, құқық, діни ережелермен байланысты көрініс береді де, біртіндеп ауыл-аймақ, ру-тайпаға ортақ рәсімге (ритуалға) айналады.
- Ал дәстүрдің өресі салттан әлдеқайда кеңірек. Дәстүр-қоғамдық сананың барлық салаларымен айналыста дамыған, топтасқан қауымның қалыптасқан бірыңғай көзқарасын, әдет-заңын марапаттайтын рәсім.
- Дәстүр-тарихи тұрақтанған, қоғамдық қарым-қатынастың нормада ыр ұрпақтан екінші ұрпаққа жалғасып жататын, көпшілік қоғам мүшелріне ортақ әдет-ғұрыптардың жинақталған түрі.
- Ал жол-жоралар ырымдар-әдет-ғұрыптың бөлшектері, сонан келіп салт пен дәстүр тоғысып, туындайды.
- Этнопедагогика ғылымы орыс, Батыс елдеріне XVII- XVIII ғасырлардан бастап қолға алынған болса, қазақ этнопедагогикасының зерттелу жайы, ғылым ретінде қалыптасу тарихын сөз еткенде Қазақ этнопедагогикасының қалыптасу тарихын сөз еткенде, оны үш кезеңге бөліп қарастырамыз.

- Бірінші кезең-ХІХ ғасырдың екінші жартысында өмір сүріп, қазақтың ұлттық тәлімгерлік ой-пікірлері мен салт-дәстүрлері жайында тұңғыш зерттеу еңбектерін жазған Шоқан, Ыбырай, Абай сияқты демократ ағартушылар мен орыс, батыс саяхатшы, этнограф ғалымдарының (Э.С. Вульфсон, П.С. Паллас, А. Вамбери, А. Левшин, В. Родлов, А. Янушкевич, Янушкевич, Н.Г. Потанин, Н.Л. Зеланд, т.б.) қол жазбалары десек, екінші кезең-ХХ ғасырдың алғашқы 20-30 жылдарында бұл істі ғылыми тұрғыда арнайы қарастырып сөз еткен Ә. Диваев, А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, Ж. Аймауытов, Ш. Құдайбердиев, Х. Досмухамедов, М. Дулатов, Н. Құлжанова, М. Әуезов, т.б. болды. Яғни, бұл кезеңді қазақ этнопедагогикасының ғылым ретінде туып, қалыптасу кезеңі ретінде қарастырамыз. Үшінші кезең-35-40 жылдық үзілістен кейін (1970-2005 ж.ж.) қазақ этнопедагогикасының қайта жанданған, даму дәуірі деп аламыз.

Қазақ этносының пайда болу тарихы.

- Қай халықтың болса да мәдениеттің шарықтауы мен құлдырауы-табиғи заңды процесс. Бір кезде (біздің жыл санауымызға дейін II ғасырда) егіншілікпен, сауда-саттықпен айналысқан қытайлықтар мал шаруашылығымен айналысқан ғұндарға қарағанда мәдениеті жоғары, өркендеген ел болған. Соған қарамастан, қытайлардың Еуропаны жаулап алуына жол бермеген себептерге келсек, біріншіден, жауынгер ғұн халқының ерік іс-әрекеті бөгет болса, екіншіден, қалың қытайлықтардың құрғақшылық табиғаты қатаң даладан гөрі, суы мол, ауасы жұмсақ, қыс болмайтын оңтүстік Азияның теңіз жағалауын мекендеуі қолайлы деп санауы, өзі мекендеген жерге бауыр басуы болды, үшіншіден қытайлықтарға қарағанда, Вавилонды, Кіші Азия мен Сири, Египетті жаулап алға, Тұра ойпатын жайлаған мәдениеті мен экономикасы басым парсылықтар Еуропаға қарай қытайлықтардың аяғын аттатпады.
- Бүгінгі аса мәдениетті, экономикалық жағынан күшті деп саналатын Еуропа елдері ол кезде Қытай, Парсы елдеріне қарағанда әлдеқайда нашар даыған елдер болған. әрбір ың жылда бір ұлы өзгерістің болуы-мәдениеті бай елдің соғыс, қуаңшылық, жер сілкінісі, т.б. апаттар салдарынан мүлде құрап кетуі немесе әлсіреп, шалажансар күйге түсуі, ал артта қалған елдің керісінше, тез қарқынмен дамуы-табиғи заңды құбылыс. Ертедегі Рим мәдениеті менараб халифатының өркендеуі-осының айғағы.
- Биосфералық процесінің әсерінен Еуропа мен Азия құрлығындағы этностар мыңдаан жылдар ішінде төрт рет бүлініске ұшырады: ол ұлы даланы мекендейтін этностарды орасан зор қоныс аударуға ұшыратты. Шығыста әлденеше рет Ғұндар мен Түріктер, Ұйғыр қағанаттарының қытайлықтармен қырғын соғысы болды. Аштық, өлім-жітім, табиғи апаттар этностардың бірінің туып, екіншісінің пайда болып, өрке жаюын туғызады.
- Міне, осы тарихи процестерді негізге ала отырып, ежелгі қытай, моңғол жазбалары мен орыс, Батыс елдері ғалымдарының еңбектеріне сүйене отырып, «қазақтар-түрік, моңғол, үнді-иран тектес, Қазақстан территориясында тіршілік еткен, «Еуразия далаларының көшпелі үштігінен тараған сақ, ғұн, йсін тайпаларының қосындысынан құрылған ежелгі халық» деген анықтама береміз.

- Кез-келген халықтың пайда болу және қалыптасу тарихы-өте ұзақ та күрделі процесс. Экономикалық даму мен мәдени аралас-құраластарының нәтижесінде белгілі аймақта тілі ортақ, этностық салт-дәстүрі, тұрыс-тіршілігі мен өзіндік ортақ материалдық және рухани мәдениеті бар адамдардың берік ақуымдастығы қалыптасады.
- Қазақ халық негізінен, республианың қазіргі жерің мекендеген автохтонды (байырғы) тайпалардан қалыптасты және олардың этногенетикалық құрылыстарының түп-тамырлары сонау қола дәуіріне, Андронов мәдениеті деп аталатын көне кезеңге (б.з.б. XVIII–VII ғ.ғ) саяды.
- егер сол көне дәуір ескерткіштеріне, айталық ,қыш ыдыстарының ою өрнегіе көз салып, Қазақстанның қазіргі уақыттағы ою-өрнегімен салыстырсақ, онда олардың көптеген ұқсастықтары мен ортақ үлгілерін табуға болады. Ертедегі темір дәуіріне (б.з.б. VI–IV ғ.ғ) Қазақстан жерін мекендеген сақ тайпалары-масагеттер, аргинейлер, дайлар, исседондар, т.б. мекендеген.
- Көрнекті әдебиетші ғалым Ә. Қоңыртбаев өзінің «Көне мәдениет жазбалары» атты еңбегіде А.Н. Бернштам пікірі қостай келе: «қазақ»сөзінің түбірі «ғұз-сақ»(оғызсақ) дейтін екі түрлі кезеңдегі тайпа атының бірлесуіне туған, «қазақ» сөзі «ғыз-сақ» деген тайпа атауынан туған деген ойды дәлелдеу үшін Орат Азия, Тұран, Алтай, Сібір, Қазақстан жерлерін мекендеген ежелгі тайпалар тарихына, атауларына назар аудару қажет», -деген тұжырым жасайды.

Қазақ этнопедагогикасының өзіндік ерекшеліктері.

- Ұшы-қиырсыз жазира дала тұрғындары өздерінің сан ғасырлар бойғы тарихында жас ұрпаққа тәрбие берудің бай тәжірибесін жинақтап, ұлттың өзіндік салт-сана мен әдет-ғұрып, рәсімдерін туғызды. Көшпелі халық өзі өмір сүрген қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайына, әдениетіне, тарихына орайлас жас буынға тәлім-тәрбие берудің айрықша талап-тілектері дүниеге әкелді. Мәселен, жас аданың жұртқа танымал моральды-психологиялық өлшемі белгіленді, оның мәні «сегіз қырлы бір сырлы» шынайы отаншыл азамат тәрбиелеу еді. Міне, осы қағида сан ғасырлық дала тұрғындарына қойылатын моральдық талаптарды айқындады. Ол талаптар көшпелі мал шаруашылығын жете игеру, еңбексүйгіштік, қиыншылыққа төзе білу, ел амысын қорғау, жаудан беті қайтпау, ата-тегің жадынжа сақтау, сөз асылын қадірлеу, тапырлы пен алғырттық, ат құлағында ойнау, ата салытн бұзбау. Осыдай қоғамдық қатынастарды кішкентайынан көріп біліп өскен ададарды мүдделестік, өмірге көзқарастың сәйкестігі қарым-қатынас барысында айқындалып, жеке бастың бұра тартуына мүмкіндік қалдырмаған, психологиялы жағынан «бірауызды қауыдасқан жандар» нмі өзінің рулық одағына етене сіңіскен салттар ең дәстүрлерді ұстанды. Ал бұл принцип ұлттық психология мен ұлт әдениетінің сипатын айқындайтын факторлар болды.
- Әр ұлттың өзіне тән тіршілік кәсібі, тарихы мен мәдениеті бар. Ол мәдениет сөйлеу тілінен, ойлау жүйесінен айқын көрініс табады. Сондай-ақ, ұлттықмәдениет ерекшелік сол халықтың өмір сүру тәсіленен, діни-наным сеніме, әдет-ғұрпынан, салт-санасы мен дәстүрінен өзекті орын алады.
- Осы тұрғыдан қарағанда, ар мен намыстықасықтай қаны қалғанша қорғай білу, дарқан көңіл, ақжарқындылық пен адалдық, досқа деген ейірімділік қазақ халқының бойына туа біткен ұлттық психологиялық ерекше қасиеті, философиялық ойлау жүйесінің негізі демекпеспіз.

- Ол жөнінде орыс офицері А. Левшин өзінің «Қырғыз-қайсақ ордалары мен далаларының сипаттамасы» (1832 ж.) атты кітабында: «...Деспотизмді көп көрмеген қырғыздар (қазақтар-С.Қ) басқа Азия халықтарына қарағанда аңғал да, ақ көңіл сенгіш... қайырымдылық, адамды аяу, қарттарға, ақсақалдарға құрмет көрсету-олардың ең жақсы қасиеті. Қырғыз үшін меймандостық-қастерлі заң. Олар бар дәмді асын қонақтарға тосуды заң деп санайды» деп қазақтардың кішіпейілдігін. Меймандостығын, қайырымдылығын, сенгіштігін сүйсіне паш етеді.
- Қазақ халқының ұлттық даралығы ой-толғаныс қазынасында (ұлттық психологиясында) ұрпақ тәрбиелеу тәсілдері (этнопедагогика) ен салт-дәстүр ерешелігінде (этнографиясында) деп білеміз.
- Қазақ халқының психологиялық ой-толғаныс ерекшелігін сөз етсек, ол-тұспалдап, мақалдап, мақамдап. Тақпақтап сөйлеу, жыр, терме, тоғау, айтыс өнері арқылы көзге көріну.
- Тұспалдап сөйлеу өнері, негізіне билердің шешендік сөз өнерінен өзекті орын алған. Сондықтан қазақ билерінің шешендік сөз өнері-Цицерон, Демосфен сияқты Еуропа шешендерінің сөз қолданыс түрлерінен мүлде өзгеше, өзіндік ұлттық мәнері бар сөз қолданыстар.
- Халық педагогикасының негізгі мақсаты-өзінің бай тарихи тәжірибесіне сүйене отырып, келер ұрпақты еңбек сүйгіштікке, өнерге баулу, отбасы, ауыл-аймақ, Отанның ар-намысын қорғай білетін, жаны жайсаң, арлы азамат тәрбиелеу.

Этнопедагогиканың қайта жандану кезеңі (1970-2005)

- 1935-1937 жылдары сталиндік жеке басқа табыну науқаны кезінде қазақ этнопедагогикасының іргетасын қалап, ғылым ретінде қалыптастыруда арнайы еңбектер жазып, зерттеу жұмыстарымен айналысқан А. Байтұрсынов, Ш. Құдайбердиев, М. Жұбаев, Ж. Аймауытов, Х. Досмухамедов, М. Дулатов, М. Ауезов сынды қазақтың бір туар зиялы азаматтары «ұлтшыл» деген атапен қуғынға ұшырады. Көпшілігі түрмеге жабылып, джер аударылды, ал олардың еңбектері пайдаланудан алынып тасталды. Осымен байланысты ұлт мәдениетін зерттеу ісі 1940-1970 жылдардың арасында тоқырауға ұшырады. Әкімшіл-әміршіл тоталитарлы заманның ұлт мәдениеті жөніндегі мұндай бір жақты көзқарасы И. Сталиннің «Марксизм және ұлт мәселесі» деген теориялық еңбегіне негізделген еді. Сталиннің бұл еңбегі бойынша «келешек коммунизм қоғамында дүниежүзінде бірыңғай тіл, бірыңғай мәдениет болады, ұлт тілі кірігіп жоғалып кетеді» деген жалған қағидасы идеология айданында үстедік алаған болатын.
- Сталин қайтыс болана кейін жеке баса табынудың зардабы айыпталып, оның қаһарына ұшырасқан, жазықсыз жапа шеккендер біртіндеп ақтала бастады.
- 70-жылдардың басында КСРО халықтарының көне әдениетін қайта жиау, зертеу істері қолға алынып, бұрынғы КСРО елдерінің бір топ ғалыдары этнопедагогика проблемаларымен айналысты. 1970-1990 жылдардың аралығында этнопедагогиканың даму заңдылықтары мен ұлттық тәлім-тәрбиенің өзіндік ерекшеліктеріне, тәлімдік мәні ашуға аралған Ресейде-Г.Н. Волков, В.Ф. Афанасьев, Татарстанда-А.Г. Тайчинов, Чешенстанда-А.Г. Тамбиева, Әзірбайжанда-А.Ш. Гашимов т. б.
- М. Ғабдуллиннің «Қазақ халқының ауыз әдебиеті» (1974), Б.Адамбаевтың «Халық даналығы» (1976), Әлібаевтың «Халық қапысыз- тәрбиеші», С. Қалиевтің «Халықтың ауыз әдебиетіндегі көрінісі» (1987) т.б.